

УДК 351.72

З. В. Гбуф,

к. н. держ. упр., докторант,

Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ, Україна

ВІДТІК ІНТЕЛЕКТУ ЗА КОРДОН — ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ

Z. Hbur,

PhD (public administration science), doctoral student,

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

INTELLIGENCE FOR THE BORDER — INFLUENCE ON ECONOMIC SECURITY

У статті з'ясовано особливості відтоку інтелекту за кордон та його вплив на економічну безпеку України. Визначено загрози, які чинять загальний вплив на економічну безпеку України, серед яких: незавершеність економічних реформ; деіндустріалізація економіки України та відсутність ринкових інструментів; фактичне припинення інноваційної діяльності; втрата інтелектуального, наукового, технологічного та промислового потенціалу держави; різке скорочення інвестицій в реальний сектор економіки; нерівномірність регіонального розвитку; закріплення сировинної спеціалізації країни у світовому поділі праці; рівень тінізації економіки. Встановлено, що відтік інтелекту за кордон одна з найголовніших загроз економічній безпеці України. Проаналізовано конкурентоспроможність економіки України та деяких Європейських країн у 2016—2017 роках. Виявлені фактори впливу на міжнародну міграцію населення. Наведено топ-15 країн з найвищими середньостатистичними зарплатами у 2017 році та місце України у цьому рейтингу. Встановлено, що для того, аби попередити відтік інтелекту за кордон та тим самим посилити економічну безпеку України, необхідно перш за все всебічно сприяти розвитку людського капіталу в Україні.

The article outlines the peculiarities of the outflow of intelligence abroad and its impact on the economic security of Ukraine. The threats that have a general impact on the economic security of Ukraine are identified, including: incompleteness of economic reforms; deindustrialization of the Ukrainian economy and lack of market instruments; actual cessation of innovation activity; loss of intellectual, scientific, technological and industrial potential of the state; a sharp decline in investment in the real sector of the economy; uneven regional development; consolidation of raw material specialization of the country in the world division of labor; the level of shadow economy. It has been established that the outflow of intelligence abroad is one of the most important threats to Ukraine's economic security. The competitiveness of the Ukrainian economy and some European countries in 2016—2017 years has been analyzed. The revealed factors of influence on the international migration of the population. The top 15 countries with the highest average salaries in 2017 and the place of Ukraine in this rating are given. It has been established that in order to prevent the outflow of intelligence abroad and thus to strengthen Ukraine's economic security, it is first of all to fully contribute to the development of human capital in Ukraine.

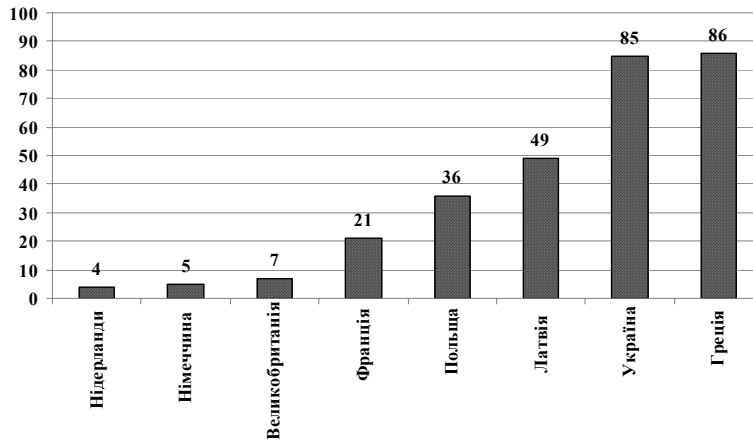
Ключові слова: економічна безпека, інтелект, людський капітал, міжнародна міграція.

Key words: economic security, intelligence, human capital, international migration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку України проблема досягнення та підтримання високого рівня економічної безпеки та міжнародної конкурентоспроможності набу-

ває якісного нового змісту, що зумовлено, з одного боку, посиленням процесів глобалізації ринків та транснаціоналізації економічних відносин, а з іншого, трансформацією традиційного набору чинників, здатних за-

Рис. 1. Конкурентоспроможність економіки України та деяких Європейських країн у 2016–2017 роках

Джерело: складено автором на основі [8].

безпечити конкурентні переваги у довгостроковій перспективі. В умовах економіки знань саме наявність високорозвинутого людського капіталу визначає здатність країни активізувати й ефективно використовувати наявні у неї ресурси. Проте в останні роки збільшився відтік інтелекту за кордон, що чинить значний вплив на економічну безпеку України. Саме тому дане питання становить значну актуальність, що слугує предметом цієї наукової статті.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання відтоку інтелекту за кордон та людського капіталу досліджували такі провідні науковці, як Блюк Н. [1], Кваша О. [2], Левчук О. [3], Ляшенко О. [4], Мартинова Л. [5], Томарева В. [9] та інші. Проте питання особливості відтоку інтелекту за кордон та його впливу на економічну безпеку України залишається малодослідженим, що зумовило вибір теми даної статті.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — з'ясувати особливості відтоку інтелекту за кордон та його впливу на економічну безпеку України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Важливим стратегічним ресурсом держави, спроможним створити передумови для зростання політичного, економічного і духовного її розвитку, є людський капітал. Сукупність інтелектуальних, підприємницьких, виробничих, винахідницьких здібностей на інноваційній основі, разом із спроможністю продукувати і накопичувати навички, впроваджувати їх у процесах створення товарів та послуг, раціоналізувати наявні технології на інноваційній основі, знаходити можливості заощадження енергії, сировинних, фінансових та інших ресурсів, є рушієм науково-технічних надбань економіки та її перебудови на інноваційній основі.

Необхідність детального наукового аналізу економічних наслідків активної участі України у світогосподарських та євроінтеграційних процесах зумовлена тим, що наша країна успадкувала такий економічний потенціал, який в умовах ринкової економіки продукує заг-

рози її економічній безпеці, тому на підставі узагальнення теоретичних засад, сучасних поглядів на вплив глобалізаційних та інтеграційних процесів на стан економічної безпеки країни вкрай важливим є формування теоретико-методологічних та практичних підходів до формування та запровадження на практиці системи економічної безпеки України в умовах глобальних викликів [3].

Визначення актуальних проблем економічної безпеки на макrorівні треба здійснювати, на нашу думку, із визначення загроз економічній безпеці, що є сукупністю наявних та потенційно можливих явищ і чинників, які створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері [9]. Загальний вплив на економічну безпеку України мають такі загрози:

- незавершеність економічних реформ;
- деіндустріалізація економіки України та відсутність ринкових інструментів;
- фактичне припинення інноваційної діяльності;
- втрата інтелектуального, наукового, технологічного та промислового потенціалу держави (країна не дбає про розвиток НТП, а також недооцінює важливість інтелектуальних кадрів, що спричинює "відтік мізків" за кордон);
- різке скорочення інвестицій в реальний сектор економіки (Україна стала інвестиційно непривабливою);
- нерівномірність регіонального розвитку (найбільш це помітно в прикордонних регіонах, які знаходяться в вкрай важкому економічному стані);
- закріплення сировинної спеціалізації країни у світовому поділі праці (валову частину експорту становить сировина);
- рівень тінізації економіки (тінізація економіки спричинена передусім податковим тиском та корупційними схемами в державі, а також невірним вибором важелів регулювання економіки) [3].

У Стратегії сталого розвитку "Україна — 2020" одним із ключових показників ефективності її реалізації проголошено підвищення позицій нашої держави у рейтингу глобальної конкурентоспроможності, що видається вкрай складним завданням, зважаючи на негативну тенденцію до зниження показника глобальної конкурентоспроможності вітчизняної економіки протягом 2012—

Таблиця 1. Фактори впливу на міжнародну міграцію населення

№ з/п	Фактори «відштовхування» І Фактори «притягання»	
Економічні		
1	Низька заробітна плата	Висока заробітна плата
2	Низька якість життя	Висока якість життя
3	Високий рівень безробіття	Наявність вільних робочих місць
4	Економічна нестабільність	Стабільний розвиток економіки
5	Обтяжлива система оподаткування	Ліберальна система оподаткування
Соціальні		
6	Низька якість освіти	Висока якість освіти
7	Погані умови праці	Гарні умови праці
8	Недоступна система охорони здоров'я	Доступна та високоякісна система охорони здоров'я
9	Відсутність можливостей для професійної самореалізації	Наявність можливостей для професійної самореалізації
Культурні		
10	Релігійні переслідування	Свобода віросповідання
11	Етнічна дискримінація	Відсутність етнічної дискримінації
12	Расова дискримінація	Відсутність расової дискримінації
Політичні		
13	Відсутність демократії	Розвинена демократія
14	Політична нестабільність	Стабільність політичної системи
15	Корумпованість владних структур	Відсутність корупції
Екологічні		
16	Забруднене навколишнє середовище	Краща екологічна ситуація
17	Низька якість питної води та їжі	Чиста питна вода та екологічно безпечна їжа

Джерело: складено автором на основі [2, с. 536].

2016 рр. з 73 до 79 місця у світі. Необхідно відмітити, що для його досягнення передбачено ряд соціально важливих реформ та програм, котрі покликані створити сприятливі передумови для розвитку базових компонент людського капіталу в Україні, зокрема: у сфері охорони здоров'я, освіти, розвитку дітей та юнацтва, соціального захисту, популяризації фізичної культури та спорту та ін. Зважаючи на європейський вектор зовнішньоекономічної політики України, дороговказом для реалізації цих стратегічно значущих перетворень має слугувати досвід країн Європейського Союзу.

Концепція людського капіталу є ядром, навколо якого побудовані багаторічні зусилля ЄС щодо створення найбільш конкурентоспроможної, заснованої на знаннях економіки у світі. Тому вивчення специфіки спільної соціальної політики, механізмів розвитку людського капіталу в ЄС є не лише передумовою поступового наближення вітчизняного законодавства до *acquis communautaire*, але й джерелом наукових знань та практичного досвіду щодо кращих практик управління конкурентоспроможністю економіки шляхом використання комплексного підходу до капіталізації людського потенціалу.

Згідно з Індексом глобальної конкурентоспроможності (ІГК), який на постійній основі розраховується фахівцями Всесвітнього економічного форуму, то у 2016—2017 році Україна за цим показником займає передостаннє місце серед країн ЄС, випереджаючи лише Грецію. Варто зазначити, що сусідня Польща займає 36 місце, а Латвія — 49 місце, що означає, що пострадянські країни, які увійшли до ЄС значно розвинулися, порівняно з Україною (рис. 1).

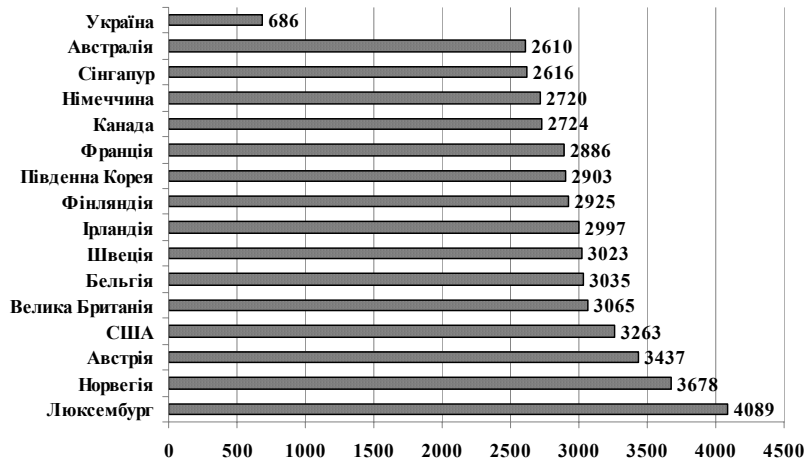
Якщо аналізувати слабкі місця національної економіки, що значно послаблюють економічну безпеку, то серед них: корупція, зловживання впливом владних інституцій, не достатня якість інфраструктури, зокрема дорожньої, портової та інфраструктури повітряного

транспорту, зростання інфляції, якість умов попиту на продукцію, гнучкість визначення заробітної плати, вплив оподаткування на стимули до роботи, не достатня міцність банкової системи та регулювання фондових бірж, не досконала модернізація виробничих процесів.

Водночас, за індексами ефективності ринку праці та вищої освіти і професійної підготовки Україна наближається до рівня країн ЄС. Відповідно до стадій економічного розвитку національних економік, що використовуються для порівняння конкурентоспроможності країн у Звіті з глобальної конкурентоспроможності 2015—2016 рр., Україна належить до групи країн, розвиток яких керується ефективністю (*efficiency driven*), де зростання залежить від інвестицій, а конкурентоздатність досягається через використання світових технологій у внутрішньому виробництві.

На цій стадії з метою підвищення інвестиційної привабливості і залучення новітніх технологій необхідні зусилля держави у розвитку фізичної інфраструктури та правової бази, щоб забезпечити подальшу можливість переходу до групи країн, розвиток яких керується інноваціями (*innovation driven*), до яких і належать країни ЄС [10].

Найнижчий рівень показника ефективності експлуатації людського капіталу в Україні безумовно виступає аргументом на користь потенційної можливості нарощення продуктивності, а разом з нею — збільшення доходів населення. Водночас потенційні можливості такого способу нарощення конкурентоспроможності лежать за межами області управління людським капіталом і визначаються здатністю масово залучити інвестиції модернізації всієї економіки одночасно. Приклади економічного зростання країн Центральної, Східної та Південної Європи підтверджують можливість досягнення наміченого ефекту в межах викладених пропозицій — значне нарощення доходів носіїв людського потенціалу, що виливається у зростання конкуренто-

Рис. 2. Топ-15 країн з найвищими середнь-статистичними зарплатами у 2017 році та місце України у цьому рейтингу

Джерело: складено автором на основі [7].

спроможності людського капіталу національної економіки. Провідним системним чинником такого сценарію є наявність технічних та технологічних резервів росту продуктивності економіки. Водночас, попередній аналіз свідчить про суттєве відставання вітчизняної інноваційної спроможності від середнього її рівня в країнах ЄС та наявність значних диспропорцій у національній інноваційній системі: високий рівень розвитку людського капіталу дозволяє підтримувати певний рівень генерування знань, проте фактично відсутня система комерціалізації технологій, що й обумовлює надзвичайно низьку результативність інноваційної діяльності у вітчизняній економіці [5, с. 159].

Отже, враховуючи низькі позиції України, інтелектуальний капітал має тенденцію до витоку з країни.

Зовнішні міграційні процеси, які відбуваються в Україні, залежать від факторів впливу на міжнародну міграцію. Згідно з теорією факторів "притягання-відштовхування" англійського вченого Е. Ровенштайна міграція трудового населення відбувається в кращі економічні умови в іншій місцевості порівняно з тими, де людина проживала. Виділяють такі фактори, як економічні, соціальні, культурні, політичні, екологічні (табл. 1). Для українських трудових мігрантів основними факторами "притягання" є висока якість життя закордоном, висока заробітна плата, можливість професійної самореалізації, стабільна політична система та високоякісна освіта [4, с. 123].

Отже, як видно з вищеподаної таблиці, можна констатувати, що серед всіх вищеописаних факторів найбільш вагоме місце посідають економічні, оскільки основна причина виїзду громадян України за кордон — отримання високооплачуваної роботи. Проаналізуємо рейтинг країн відповідно до розміру середнь-статистичної зарплати на 2017 рік (рис. 2).

Отже, за даними Українського представництва міжнародної організації з міграції (далі — МОМ) у 2017 році перше місце по середній зарплаті отримав Люксембург (4089 дол. США), п'яте місце — Велика Британія (3065 дол. США), десяте Південна Корея (2903 дол. США), п'ятнадцяте — Австралія (2610 дол. США), а Україна у рей-

тингу займає аж п'ятдесят шосте місце (686 дол. США). Варто також зазначити, що це середнь-статистична, а не мінімальна заробітна плата. Так, станом на 2017 рік мінімальна заробітна плата в Україні становила 3200 грн, або 124 дол. США.

Проаналізуємо останні дані МОМ по зовнішній міграції українців, які було опубліковано в 2016 році.

Після запровадження демократичних свобод, зокрема й свободи пересування, транскордонна мобільність населення України стрімко зростала передовсім за рахунок перетинів західного кордону. У 2013 р., тобто ще до анексії Криму та початку конфлікту на Сході України, вперше чисельність поїздок українців до Польщі перевищила кількість виїздів до Росії, яка традиційно найбільше відвідувалася громадянами України і з якою зберігався безвізовий режим. З початком конфлікту відбулося загальне зменшення кількості поїздок за кордон, передовсім за рахунок виїздів до Росії: у 2014 р. їх було майже на третину менше, ніж у 2013 р. Водночас, кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжувала зростати — 10,5 млн у 2014 р., 12,5 млн в 2015 р. [6]. Починаючи з 11 червня 2017 року, коли вступив у дію Безвізовий режим між Україною та Європейським Союзом виїзд українських громадян до країн ЄС ще збільшився.

Спроба розвинути економіку в Україні так і не привела до вирішення проблеми реального покращення умов життя населення та зростання попиту на робочу силу. Більшість показників соціально-економічного розвитку свідчить про все більше зuboжіння українського народу. Можливості працевлаштування на офіційному ринку праці України є незначними, до того ж зайнятість в секторі економіки держави не гарантує добробуту та не забезпечує потреб відтворення робочої сили працюючого [1, с. 175].

За сучасних умов в Україні з урахуванням демографічних процесів, економічної ситуації та військового конфлікту на Сході країни слід очікувати ще більшої активізації еміграційних процесів і, як наслідок, виїзд робочої сили за межі країни, що потребує розробки низки превентивних заходів у регулю-

ванні міграційних процесів та розвитку людського потенціалу [2, с. 536].

Отже, для того, щоб попередити відтік інтелекту за кордон і в такий спосіб посилити економічну безпеку України необхідно перш за все всебічно сприяти розвитку людського капіталу в Україні.

На розвиток людського капіталу в Україні значний вплив має становлення інформаційного суспільства. Найбільші перспективи для його розвитку відкривають сучасні ІКТ:

- розширення доступності якісної освіти;
- інформаційна підтримка навчального процесу необхідними базами даних та знань;
- формування культури навчання, яка базується на ціннісних орієнтирах та мотивах діяльності людей, адекватних вимогам постіндустріального суспільства;
- високий рівень інтелектуалізації діяльності як особи, яка навчає, так і особи, яка навчається;
- розвиток комунікативних здібностей та культури комунікації.

Інформатизація сучасної освіти також ініціює ефективну взаємодію освіти, науки, держави, бізнесу на основі використання автоматизованих баз даних та комунікаційних мереж.

ВИСНОВКИ

Для зменшення відтоку інтелекту за кордон та посилення економічної безпеки України мають важливе значення інвестиції в освіту, охорону здоров'я та забезпечення добробуту громадян, а також формування засад соціальної ринкової економіки. Також важливе значення має співробітництво у сфері освіти та науки з країнами ЄС, оскільки воно спрямоване на підвищення глобальної конкурентоспроможності через економічне оновлення, вдосконалення соціальної сфери та охорону довкілля, що дозволить значно підвищити рівень залучення українських науковців, університетів, науково-дослідних організацій до спільних європейських наукових досліджень, а також створить основу для структурних реформ у науково-інноваційній сфері України.

Література:

1. Блюк Н. Про деякі питання трудової міграції в Україні / Н.В. Блюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nbuv.ga.ua/UJPN/vnulpurn2016838>
2. Кваша О.С. Зовнішні міграційні процеси трудових ресурсів: фактори, стан та наслідки для України / О.С. Кваша // Економіка і суспільство. — № 10. — 2017. — С. 535—540.
3. Левчук О.В. Макроекономічні питання економічної безпеки України // О.В. Левчук, В.А. Коваленко // Економіка та суспільство. — № 5. — 2016. — С. 53—58.
4. Ляшенко О. Особливості трудової міграції України / О. Ляшенко, Ю. Шампанюк // Молодий вчений. — 2016. — № 4. — С. 121—125.
5. Мартинова Л.Б. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу України / Л.Б. Мартинова // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: економічні науки. — № 1 (79). — 2017. — С. 157—160.

6. Міграція в Україні: факти і цифри (2016) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

7. Офіційний сайт міжнародної організації з міграції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://iom.org.ua/ua>

8. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016—2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospro-mozhnosti-1>

9. Томарева В.В. Параметри та шляхи забезпечення інвестиційної безпеки національної економіки на регіональному рівні / В.В. Томарева // Держава та регіони. Сер. "Економіка та підприємництво". — 2011. — № 3. — С. 253—257.

10. Global Competitiveness Reports [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

References:

1. Bl'ok N. (2016), "On some issues of labor migration in Ukraine", available at: <http://nbuv.ga.ua/UJPN/vnulpurn2016838> (Accessed 10 Feb 2018).
2. Kvasha, O.S. (2017), "External migration processes of labor resources: factors, condition and consequences for Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 10, pp. 535—540.
3. Levchuk, O.V. and Kovalenko, V.A. (2016), "Macroeconomic issues of Ukraine's economic security", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 5, pp. 53—58.
4. Lyashenko, O. and Shampanyuk, Yu. (2016), "Peculiarities of labor migration of Ukraine", *Molody`j vcheny`j*, vol. 4, pp. 121—125.
5. Marty`nova, L.B. (2017), "Problems of ensuring the competitiveness of human capital of Ukraine", *Visny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo texnologichnogo universy`tetu. seriya: ekonomichni nauky*, vol. 1 (79), pp. 157—160.
6. IOM (2016), "Migration in Ukraine: Facts and Figures", available at: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf (Accessed 10 Feb 2018).
7. Official website of the International Organization for Migration (2018), available at: <http://iom.org.ua/ua> (Accessed 10 Feb 2018).
8. Economic Discussion Club (2016), "The position of Ukraine in the world ranking according to the Global Competitiveness Index 2016-2017", available at: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospro-mozhnosti-1> (Accessed 10 Feb 2018).
9. Tomaryeva, V.V. (2011), "Parameters and ways of ensuring the investment security of the national economy at the regional level", *Derzhava ta regiony` . Seriya "Ekonomika ta pidpry`emny`cztvo"*, vol. 3, pp. 253—257.
10. World Economic Forum (2018), "Global Competitiveness Reports", available at: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness> (Accessed 10 Feb 2018).

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.